

Öyküde Sözdiziminden Söylem Düzlemine -Kurallardan Prensiplere Geçiş Olgusu Üzerine

Aysu Erden
Hacettepe Üniversitesi

Tümceler durumsal bağlamlarda bilgi ilettikleri için durumlara bağlı olarak belirli şekillerde kullanılmak zorundadırlar, bu yüzden tümcelerin metin ve söylem açısından ele alınıp incelenmeleri gerekmektedir. Bu nedenle de, sözbilim, metin ve söylem dilbilimi ile biçembilim salt sözdiziminin ilgilendiği olguların ötesinde bulunan ve kurallarla değil prensiplerle yönetilen bir olguyla ilgilenmektedir.

Sözbilim(rhetorics) tümcelerin etkileyici ve çekici bir anlatım biçimine sahip olup olmamalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla da,dil çalışmalarının etkileyici iletişimle ilgili olan alanına girmektedir. Anlatıbilim (narratology) ve yazınbilim (poetics) sözbilimle yakından ilgili disiplinlerdir. Sözbilim dil yapılarını betimlerken aynı zamanda da iletişim stratejilerinin nasıl olması gerektiğini belirten seçenekler sunmaktadır. Bu durum da biçemi gündeme getirmektedir.

Göstergebilim açısından bakıldığında, biçemin bir dizi kurallar gerektiren düzeneklerin (code) tümünde ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak dil düzeneğindeki biçimler sözkonusu olduğunda, çeşitli dil kullanımlarındaki temel, zorunlu ve durumsal bağlama ilişkin işlevlerin incelenip ayırddilmesi gerekmektedir.

Dilbilimciler birbirinden farklı şu iki görüşü savunmaktadırlar: (Dressler, 1992:149)

1. Dönüşümlü dilbilgisinin temsilcilerince savunulan, dilbilgisinin dışına çıkmayı reddederek ve sadece dilbilgisinin sınırları içinde yoğunlaşmayı savunan görüş
- 2.Heinemann ve Viehwegger gibi söylem ve kullanımbilgisinin dilbilimin en gerçekçi alanı olduğunu savunan dilcilerin desteklediği ve dilbilgisi sınırlarının dışına yönelen görüş.

Uzun süre birinci görüşü savunan Dressler, zaten var olan *söylem biçembiliminin* yanısıra, *sözdizimi üstü* (suprasyntax) adını verdiği bir tümcelerarası söylem dilbilgisi (transsentential discourse grammar) geliştirmek istemiş ve kendini kabul ettirmekte olan *metindilbilim* (text linguistics), metin sözdizimi (text syntax) ve *metin bağlaşıklığı* (text cohesion) üzerinde yoğunlaşmıştır. Dressler'e göre sözlü edilen bu görüşler, dilbilgisi ile söylem arasında bir geçiş olgusunu oluşturmaktadırlar (Dressler, 1992:150)

Tümcelerin neden başka türlü değil de göründükleri biçimde kullandıklarını *metin* ve *söylem* açısından açıklamak gerektiğinde dilbilimciler bu yeni yaklaşıma farklı tepkiler gösterdiler. *Yayılmacı* (expansionist) olarak adlandırılacak bir grup

dilbilimci dili ayrı tümcelerden oluşan, homojen ve tutarlı bir düzenek olarak ele aldılar. Yayılımcılar, tümcelerin durumsal bağlamlarda bilgi iletme durumunda olduklarının farkına varınca, sözbilimci ve biçembilimcilerin inceleme alanları olan *metin* ve *söylemle* de ilgilenmeye başladılar. Öte yandan, *sınırlayıcı* (restrictionist) olarak adlandırılabilir diğer bir grup dilbilimci metinlerin karmaşık değişkenlerini, söylemi ve insan faktörünü inceleme alanlarının dışında bıraktılar, dil dizgesi (langue) ile söz (parole), edinç (competence) ile edim (performance) arasındaki kesin ayrımları saptamakla yetinerek, sıra dışı dil kullanımlarını ve sapmaları bir kenara ittiler ve sadece dili betimlediler. (Enkvist, 1985:12)

Aslında sözbilim ve biçembilim farklı dil kullanımlarıyla ilgilidir. O halde, sözbilimsel ve biçembilimsel değişkenlerin incelenmesi sırasında farklı dil seçeneklerinin incelenmesine yer veren dilbilgisi de gereklidir. Leech, dilbilgisi ile sözbilim arasındaki farkı *kural* ile *prensip* arasındaki ayrımı vurgulayarak belirtmektedir. Ona göre dilbilgisi kurallarla yönetilir (rule-governed) ve dili betimlemeye yöneliktir. Oysa, sözbilimi prensipler yönetir (principle governed). Betimlemeye yönelik olmayan prensiplerle kurallar arasındaki ayrım şöyle belirtilebilir (Leech, 1980:4):

- a)Prensipler zorunlu olsalar dahi ihlal edilebilirler.
- b)Prensipler aynı anda var olan diğer prensiplerle çatışabilirler.
- c)Prensipler kesin değil görecelidirler.
- d)Prensipler yoruma açıktırlar, değişkenlere yer verirler.

Öte yandan, betimlemeye yönelik olan kurallar şu özellikleri göstermektedirler: (Enkvist, 1985:13-14)

- a)Kurallar homojenliği ve geleneksel tümce dilbilimini işlerler
- b)Kurallar tümce içindeki temel ilişkileri incelerler.
- c)Kurallar tümcelerarası ilişkilerle ilgilidirler.

Dilbilgisi açısından sadece doğru ya da yanlış olduğu saptanabilen bir tümcenin yazılı söylem sözkonusu olunca etkili ya da etkisiz olduğu söylenecektir. Çünkü bir durumda etkili olan bir tümce diğer bir ortamda etkisini yitirecektir. Dolayısıyla söylemin etkililiği belirli bir durumla ilgili olacaktır ve yazılı söylem belirli bir durum içinde değerlendirildiğinde, iletişimi gerçekleştiren yazar-okur ikilisinin, konunun, durumun, kültürün, geleneklerin ve tabuların saptanarak incelenmesi önem kazanacaktır.

Haynes (1995) okurun, yazımsal metindeki sözcük, sözcük öbeği ve tümce yapılarına karşı ilgi ve duyarlılık geliştirmesine ve yazarların biçem adına ne yaptıklarının daha kolay çözümlenmesine yardımcı olacağını düşündüğü aşamalı bir yöntem önermektedir. Bu yöntem, sözdiziminden çok söyleme, diğer bir deyişle, metni oluşturan dil yapıları ve sözdizimi kurallarından çok metin ile durumsal

bağlamlar ve onların temellerinde bulunan prensiplere yönelmektedir. Örneklerle somutlaştırmadan önce, 'yayımcı' olarak adlandırılabilir özellikler taşıyan bu yöntemi şöyle özetlemek yararlı olacaktır. (Haynes,1995:3-65)

1. Tek sözcükler ya da iki-üç sözcükten oluşan öbekler açısından biçem:
 - a) Sözcükler
 - b) Toplum ve dilbilgisi gelenekleri
 - c) Eğretilenmeler
2. Metnin başından sonuna kadar etkin olan örüntüler açısından biçem:
 - a) Yazarın sözcük seçiminin sayısal olarak saptanması
 - b) Dilbilgisi örüntüsü
 - c) Tümce yapısı ve metnin içeriğinin yapısı
 - d) Anlatım ortamı ve metnin biçemi
 - e) sözcük, sözcük öbeği, tümce ve metindeki olay dizileri
 - f) Önemli detayların seçimi
 - g) Yazarın duygusal katılımı
 - h) Biçem ve ideoloji

Bu yöntemi kısa öykülerden alınan bölümlerle somutlaştırmak için, dile olan yaklaşımları birbirlerinden farklı olan, ortak noktaları, sadece, yazdıkları öykülerin gülmece türünde olması ve *Türk Mizah Hikayeleri Antolojisi*'nde yer almak olan üç yazarın öykülerinden örnekler verilecektir.

1. Sözcük ve sözcük öbeği düzeyinde biçem

a) Sözcükler:

"Jeep'e bindik, karakola...karakolda kucağımdaki harika cihazı aldılar..."
(Semih,276)

Yazar,aşağıdaki eş anlamlı seçenekler arasında *Jeep* sözcüğünü, insanların tanımadıkları ve yeni çıkan 'cihaz'lara olan ilgisini gülmece diliyle anlattığı öykünün gülünç ortamını vurgulamak için İngilizce'de kullanıldığı biçimiyle özellikle kullanmaktadır:

Jeep (İngilizce'de kullanıldığı biçim)

Cip (Türkçe'de kullanıldığı biçim)

Polis aracı

Polis arabası

Ufak, hafif motorlu taşıt (*Türkçe Sözlük*,1983:213)

b)Toplum ve dilbilgisi gelenekleri:

Yine aynı öyküde yazarın halktan kişilere, kendi kendine, cihaza, arkadaşlarına ve polislere olan sesleniş biçimleri toplum ve dil

geleneklerine koşut farklılıklar göstermektedir. Bu durumu şöyle örneklemek olasıdır:

(i) Halktan kişilere:

"Yahu biraz ilerleyin..."(Semih, 269)

(ii) Kendi kendine:

"Ulan yaşamak mı bu?" (Semih, 272)

(iii) Cihaza:

"Dürzü çalışacaksan çalış, yoksa..." (Semih, 272)

(iv) Arkadaşına:

"Yahu şu cihazı alma.. dedim..."

(v) Polislere:

"Buyrun, bendeniz..."(Semih, 275)

"Efendim, bendeniz..."(Semih, 276)

c) Eğretilmeler:

Haynes eğretilmeleri iki grupta ele almaktadır. (Haynes, 1995:13-15)

Bunlar iki ayrı öyküden alınmış örneklerle şöyle somutlaştırılabilir:

(i) Canlı eğretilmeler (Live metaphors):

Bazı sözcükler, metinde, okuyucunun hiç beklemediği bir yerde ortaya çıkmaktadırlar ve buldukları dil ortamına uygun değilmiş gibi görünerek verilmek istenen anlamı vurgulamaktadırlar. (Haynes, 1995:13)

Örnek I: "Yıllarca süren bir açlığı böyle tımtıkız ve nefis bir toklukla taçlandırıp ahreti boylamak Amerikalıları bile içat fikrine hayran edecek bir yeniliktir." (Gürpınar, 18)

Bir eğretilme olarak görüldüğünde *taçlandırma* sözcüğü, *tokluk* sözcüğünün anlamını güçlendirerek onun, *açlık* sözcüğü ile belirgin bir karşıtlık oluşturmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, *taçlandırma* sözcüğünden *tokluk* sözcüğüne doğru ek anlamlar aktarılmaktadır. Her iki sözcüğün kullanılacakları farklı dil ortamlarında taşıdıkları varsayılabilen, ancak burada elenmesi gereken özellikler şöyle sıralanabilir:

Taçlandırma

+üstünlük sağlama

+onur verme

Tokluk

+Başka bir şey istememek

+Yetinme

Taçlandırma

- +seçkinlik kazandırma
- +Yönetme yetkisi verme

Tokluk

- +Reddetme,isteksizlik
- +elde etme
- +sık ve kalın dokuma (kumaş)
- +kalın ve gür (ses)
- (*Türkçe Sözlük*, 1983:1103)

Sözkonusu sözcüklerin sahip oldukları *ortak çağrışımlar* ise aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Taçlandırma

- +ödüllendirilme
- +onurlandırılma

Tokluk

- +Açlık duygusunun fiziksel olarak giderilmesi
- +Uzun süre aç kalan vücudun yemekle ödüllendirilmesi

(ii) Ölü Eğretilmeler (Dead metaphors):

Yine Haynes'e göre bu tür eğretilmeler 'geleneksel'dirler ve sıklıkla kullanıldıkları için dikkati çekmezler (Haynes,1995:15). Bu duruma örnek olarak *aklımda* dil yapısını öneren Haynes'e göre *akıl* bir *kap* ile eş tutularak bir benzerlik kurulmaktadır. Ancak 'orijinal' olan canlı eğretilmeler gibi ilk okuyuşta dikkati çekmemektedirler.¹

Örnek II: "... Telsizli ses alıcılarını, yazı makinalarını almayın. İnsanın başı, umulmadık anda belaya giriyor." (Semih, 276)

Örnekte görüldüğü üzere *bela* sözcüğü, içine girilip dışarı zor çıkılan kapalı bir kap olarak görülmektedir. Ancak,'başı belaya girmek' çok sık karşılaşılan bir dil kullanımı olduğu için orijinal olmayan 'geleneksel'(ölü) bir eğretilme olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Örüntüler açısından biçem

- a)Belirli bir konuya yönelik sözcüklerin kullanımı ve metnin tümünde etkin süreklilik gösteren sözcük seçiminin sayısal olarak saptanması: Semih'in *Harika cihazlar* adlı gülmece öyküsünde bulunan 1505 sözcüğün içinde 51 tane *cihaz*, 6 tane *elektronik*, 2 tane *bilgisayar*, sözcüğüne rastlanmaktadır.

¹ Örnek Haynes (1995)'ten uyarlanmıştır, s:15

Sözkonusu metin öyküdür ve içinde metnin olaylar örüntüsünü oluşturan üç ayrı olay ve bir sonuç bulunmaktadır. Dolayısıyla da öykünün başından sonuna kadar süreklilik gösteren içerikli sözcükler bu yan olaylar ve sonuçla ilgilidir ve öykünün bütününe katkıda bulunmaktadır:

(i) Yazarın cihazı satın alması, arkadaşlarının da aynı cihazdan birer tane satın almak istemeleri ve bu olayla ilgili sözcükler:

Ad: Mal, paket, reklam, aygıt, bilgisayar, garanti

Eylem: (Ceplere) davranmak, (memnun) olmak, almak, kavuşmak, (alıcı) bulmak.

(ii) cihazın çalıştırılması ve bu olayla ilgili sözcükler:

Ad: Düğme, ışık, bobin, tuş, mikrofon, teleks, kağıt, kablo, telsizli ses alıcı

Eylem: Bozulmak, çalışmak, kaydetmek, bozmak, çalıştırmak, yazmak, yanmak sönmek

Sıfat: Sağlam, harika, hurda

(III) yazarın konuşulanları yazılı olarak kaydeden cihazla yaptığı, hükümeti eleştiren konuşmalar ve bu olayla ilgili sözcükler:

Ad: Rezillik, dönem, yasa, değişiklik, iktidar, parti, meclis huzur,

Eylem: (Büyükler hakkında) konuşmak, (sesini) dinletmek, (ifade) almak, sormak.

b) Dilbilgisi örüntüsü

Kurmaca metinlerde, sözlük anlamları taşımayan ve içerikle doğrudan ilişkili olmayan, işlevsel sözcükler metnin dilbilgisi örüntüsünün önemli bir bölümünü oluştururlar. Ancak bunların yazar tarafından özellikle kullanılmaması da yazara özgü bir biçem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu duruma yine semih'in *Harika Cihazlar* adlı öyküsünden örnek verebiliriz. Yazar öyküde işlevsel sözcükleri çok az kullanmakta, ardarda gelen kısa tümcelerle akıcı bir gülmece özelliği sağlamaktadır:

örnek III: "Adam, harika cihazın mührünü kopardı. Polis, ses alıcısını, yazı makinasını telsizi mikrofonu çıkardı. Kabloları birbirinden ayırdı. Sonra kendi sesimi dinletmeye başladı. Her cümlemin sonunda bana "doğru mu?" diye soruyorlar. Ben mecburen "doğru" diyorum". (Semih, 276)

c) Tümce yapısı ve metnin içeriğinin yapısı:

Yazarın yaptığı ve yukarıda sözü edilen biçemsel seçimler, yazımsal metinde, özel 'tat' veren bir düzenlemeyle, Haynes'in deyimiyle, "orkestrasyon" ile ortaya çıkar.

- (Haynes,1995:29) Dilbilgisel biçem özelliklerini gösteren tümce yapısı metnin içeriğiyle ve yazarın metni üretmesindeki amacıyla yakından ilgilidir ve sözkonusu *içerik* ve *amacı* yansıtır.Bu durumu Gürpınar ve Semih'in öykülerinden yapılan alıntılarla şöyle açıklamak yerinde olacaktır:

Örnek IV

- "(1) Şimdi... o saatta İstanbul'da o kadar çok aç vardı ki kendini bu gün onlardan beş altı kişinin yiyeceğini yalnız başına karnına doldurmuş olmak cinayetiyle suçlu buluyordu. (2) İnsanların en insaflısı en adaletlisi her şeyde böyle son derece haline geldikten sonra mı kendi gibilerin, muhtaçların acılarını düşünebiliyordu. (3)Acaba ömründe bir kere olsun böyle sevdiği yemeklerle doymak fırsatına ermemiş bir adam var mıydı? (4)Varsa bile işte kendisi bu cinsten bu gün ayrılıyordu. (5) Her tarafını saran gevşeklikten zihnini kurtarmaya uğraşarak niçin o kadar yemiş olduğunu düşünmek istedi. (6)Ölmek için yemişti. (7)Fakat neden hala sağdı, bunu düşünerek bir tabak daha kaymaklı baklava ısmarladı. (8)Ağır bir lokma aldı, güçlükle yuttu. (9)...(10)...(11) Bu son lokmanın yüküne midesi tahammül edemedi. (12) Yüzü morardı. (13) Gözlerinin önünde bütün eşyalar berraklığını kaybetti. (14) Göğsünün içinde bir şey yırtılarak bir sıvının taşıdığını duydu. (15) Tatlı bir kayışla bir boşluğa uçar gibi oldu. (16) Ufak bir çarpışma ile sesiz sedasızca tatlı tabağının üstüne devrildi. (17) Avurtlarının içi kaymaklı baklavayla doldu ve dudaklarının etrafı şampanya köpükleriyle çevrili olarak ağız tadıyla bu ölümlü dünyanın yoksulluk,ahlaksızlık,açlık acılarına veda etti. (18) Sarılığı ile ölüm yüzünü sardı. (19) Nasih Bey şimdi içi yemek dolu bir kadavra olmuştu. (20) Böyle kıtlık yıllarında bu kadar yağlı ballı bir ölüm her kula nasip olmayan saadetlerden idi." (Gürpınar,17)

Örnek V:

- (1) Eve kan ter içinde döndüm. (2) Şapkamı, Paltomu çıkardım. (3) Uzatmayalım, broşürü elime alıp cihazın başına geçtim. (4) Ben konuşuyorum, o yazıyor... (5) Broşürde, "cihaza mıknatıslı cisimlerin yaklaştırılmaması" (6) Cihaz uzmanlar kurulunca açılır, ancak onların gözetiminde onarılır. "Üçüncü madde çok ilginç, "cihazı kasıtlı olarak bozmak yasaktır." (7) Yahu mal benim değil mi? (8) İstersen yerden yere vururum, kimse karışamaz". (Semih,269)

Örnek VI:

- (1) Günün birinde cihazı bozmaya karar verdim. (2) Nasıl olsa garantili. (3) Düğmelere basıyorum, ışıkları yanyor. (4) Derken,renkler birbirine karışıyor, lambalar yanıp sönüyor. (5) Eyvah' dedim, 'ben bozmadan, cihazım

kendiliğinden bozuldu". (6) Tekme yumruk giriştim, esaslı bir darbe daha, 'dürzü çalışacaksan çalış, yoksa...' (7) Hayret söylediklerini yazdı. (8) Demek hiç ara vermeden konuşmam gerekiyor. (9) Bunun için durmadan konuşuyorum (10) Taaa sesim kısılana dek... "(Semih,272)

Gürpınar'ın öyküdeki dil kullanımını tipik bir biçimde yansıtan örnek VI de içeriğin hangi biçimlerde nasıl vurgulandığını belirtmek için (i)sözcük/sözcük öbeği, (ii)tümce yapısı ile bu yapıyı etkileyen (iii)zaman konuları söyle ele alınabilir:

(i) *Sözcük ve sözcük* öbeklerinin paragrafta değinilen konulara uygun olarak sınıflandırılması

-Toplumdaki yoksulluğu ve açlığı yansıtan sözcük ve sözcük öbekleri:

<i>Sözcükler</i>	<i>Sözcük öbekleri</i>
Aç	Karnına doldurmuş olmak
Yoksuluk	Muhtaçların acıları
Kıtlık	Kıtlık yılları
Açlık	

-Yemeklerin tadını (uzun süre açlık ve yoksulluk çeken insanların bakış açılarından)yansıtan sözcük ve sözcük öbekleri

<i>Sözcükler</i>	<i>Sözcük öbekleri</i>
Tatlı	Tatlı bir kayış
Kaymak	Tatlı tabağı
Baklava	Kaymaklı baklava
	Ağız tadı

-Çaresizlik ve ölümü yansıtarak çağrıştıran sözcük ve sözcük öbekleri

<i>Sözcükler</i>	<i>Sözcük öbekleri</i>
Morardı	...boşluğa uçtu
Devrildi	...uçar gibi oldu
Cinayet	...veda etti
Ölüm	...taştığını duydu
Ölümlü	...berraklığını kaybetti
Kadavra	Sessiz sedasız içi yemek
	Dolu kadavra sarılığı ile

Sözcükler

Sözcük öbekleri

... yağlı ballı bir ölüm

Son lokmanın yükü

(ii) Gürpınar'ın öykü kahramanının ölümünü hazırlayan toplumsal nedenlerin, kahramanın kişisel duygularını temel olarak anlattığı paragrafın içerik yapısını yansıtan *tümce yapılarının* sınıflandırılması:

1. Tümce: İstanbul'da yoksulluğu anlatan ve ki bağlacı ile bağlanan bir *bileşik tümce*

2-3 Tümceler: Öykü kahramanının kendini ve toplumu sorguladığı uzun soru tunceleri

4-10 Tümceler: Öykü kahramanının kendini sorguladığı ve düşünme sürecinin akıcılığına koşut olan kısa tunceler

11.Tümce: Ölümün başlangıcını yansıtan basit tümce

12-18 Tümceler: Trajik-komik ölümü anlatan ve ölümün akıcılığını yansıtan kısa basit (12,13,18) ve bileşik tunceler

19.Tümce: Ölümün biçimini tasvir eden basit tümce

20.Tümce: Yargı yansıtan sonuç tuncesi

(III) Paragrafta 3.ve 20.tümceler hariç hepsi eylem tunceleridir. 14 di'li geçmiş,3 geçmişte süreklilik gösteren,3 miş'li geçmiş zaman olmak üzere 20 adet yüklem bulunmaktadır.

Semih'in öyküsünden alınan Örnek V ve VI ya bakıldığında gülmece öyküde bu kez çok daha farklı bir dil kullanımı görülmektedir:

(I) Sözcük ve sözcük öbeklerinin paragraflarda

değınilen konulara uygun olarak sınıflandırılması:

Öyküde 'yazar' ve 'cihaz' bir ikili karşıtlık olarak ortaya çıkmakta ve zaman zaman *cihaz* kişileştirilmekte, okuyucununun ilgisi de bazen cihaz'ın kendisi üzerinde, bazan da cihaz-yazar ikilisinin ilişkisi üzerinde odaklanmaktadır. Örnek IV de 4 kez *cihaz* sözcüğü yinelenirken, sözcük

öbeği olarak sadece cihazla ilgili görünen *mıknatıslı cisim* dikkati çekmektedir. Öte yandan, Örnek V de *cihaz* sözcüğü 2 kez yinelenmektedir. Cihazı ve yazarla olan ilişkisini yansıtan sözcük ve sözcük öbekleri şöyle sıralanabilir:

Sözcükler	sözcük öbekleri
Garantili	... yanıp sönüyor
Dügmeler	Tekme yumruk giriş(mek)
Işıklar	esaslı bir darbe...
Renkler	
Lambalar	
Cihaz/dürzü	
Basmak	
Bozulmak	
Yanmak	

Yazarın duygularını *hayret,yoksa, eyvah* gibi sözcükler, biçimini ise *yanıp sönüyor çalışacaksan çalış, tekme yumruk, durmadan konuşuyorum* gibi sözcük öbekleri yansıtmaktadır.

(ii) Semih'in öyküsünün içerik yapısını yansıtan tümcelerin sınıflandırılması açısından bakıldığında sadece basit tümcelerin kullanıldığı ve yazarın o andaki duygularını yansıttığı görülmektedir. Düşünce akışını vurgulayan tamamlanmamış tümceler de (örnek V:6.10. tümceler) ayrıca dikkati çekmektedir.

(iii) Örnek IV ve V görüldüğü üzere yazar zaman açısından, di'li geçmiş zaman, geniş zaman ve şimdiki zamanda süreklilik arasında gidip gelmektedir:

Örnek IV:

1-3 Tümceler	: Di'li geçmiş zaman
4.Tümceler	: Şimdiki zamanda süreklilik
5-7 Tümceler	: Geniş zaman

Örnek V:

1.Tümce	:Di'li geçmiş zaman
2.Tümce	:Geniş zaman
3-4 Tümceler	:Şimidi zamanda süreklilik
5-7 Tümceler	:Di'li geçmiş zaman
8-10 Tümceler	:Şimdiki zamanda süreklilik

d) Yazınsal metnin anlatım ortamı ve biçemi arasındaki etkileşim sözkonusu olunca, anlatım ortamının neden olduğu kısıtlamalar özellikle öykü ve şiirde büyük önem taşımaktadır.Çünkü, her iki durumda'da *kısalık* ön şart olduğu ve uzunlukta bir *kısıtlama* olduğu için,az sözcükle çok "şey" anlatma, ekonomik bir dil kullanma gerekliliği ortaya çıkmaktadır.İşte bu nedenle de, yazınsal metinlerin,yazarın kullandığı sözcüklerin yoğunluğu açısından ele alınması yararlı olacaktır. Bu durum, özellikle, Semih'in öyküsünde bir hayli belirgindir.Örnek VI'da görüldüğü üzere, yazar yer yer derin yapılarında geniş anlamlar bulunan ve eksik bırakılmış tümce kullanımlarına yer vermektedir. Bu durumun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, Örnek VI'daki 6-10 tümceleri daha geniş bir anlatımla şu şekilde yeniden yazmak yerinde olacaktır:

(6) Ona tekme(yle)yumruk(la)giriştim (ve) esaslı bir darbe daha (indirdim)ve (ona) "(bana bak) düzrü çalışacaksan çalış, yoksa (fena yaparım dedim.)
(7)(Çok) hayret (ettim doğrusu) söylediklerimi (aynen) yazdı. (8)Demek (ki) hiç ara vermeden konuşmam gerekiyor(muş onunla). (9) Bunun için (hiç) durmadan konuşuyorum (bu cihazla) (10)Taaa sesim kısılana dek (konuştum, konuştum).

Gürpınar ise uzun tümcelerde, yoğun anlam içeriği bulunan, birden fazla anlam çağrıştıran sözcük ve sözcük öbeklerinin kullanılması yöntemini uygulamaktadır.Bu durum, Örnek IV te, 14. ve 17.tümceler arasındaki ilişkiye işaret edilerek örneklenebilir:

Örnek:

"... bir sıvının taşıdığı duydu"(14)

"... dudaklarının etrafı sampanya köpükleriyle çevrili olarak ağız tadıyla...veda etti"(17)

14.tümcedeki *taşan sıvı* ile, içilen içkinin ölüm anında vucuttan ağız yoluyla dışarı atılması olayını, 17.tümcedeki *şişe ağzı-dudaklarının etrafı-sampanyanın köpürerek şişeden taşması* eğretilmesine bağlayan yazar, okuyucuya çağrışımlar aracılığıyla, öyküyle ilgili detayları ustalıkla iletmektedir.

e) Yazarın, sözcük, sözcük öbeği, tümce ya da olay dizilerini, vurgulama (emphasis) ya da okuyucuda şaşkınlık yaratmak amacıyla farklı dil seçenekleri arasında özgürce seçmesi biçemi oluşturan öğelerden belki de en önemlisi olarak görülebilir. Aynı anlatının birbirlerinden çok farklı dil dizileriyle iletilebilmesi olgusu, biçemsel seçimi işaret etmektedir. Bu durumu şu örneklerle açıklamak olasıdır:

Örnek VII:

Adam

-Mesleğiniz? diye sorunca

-Memurum, dedim

-Haa, gayet güzel, dedi.

Adamın ne demek istediğini anlayamadım

-...???

-Hiç kaçırmayın, cihazı alın,dedi.

Fiyatını sordum.(Semih ,262)

Semih, *Harika Cihazlar* adlı öyküsüne alıcı-satıcı arasında geçen bu karşılıklı konuşma ile başlamaktadır. Oysa, yazar, öyküsüne çok farklı bir dil kullanımıyla, geriye dönüş (flashback) yöntemiyle şöyle bir giriş yapma seçeneğini kullanabilirdi.

"Satıcı mesleğimin memurluk olduğunu öğrenince, pek memnun kaldı, bense onun bu durumuna hiç bir anlam veremedim.Adam durmaksızın cihazı kaçırmamamı ve zaman yitirmeden onu satın almamı söylüyordu. Bunun üzerine ben de fiyatını öğrenmek istedim."

Haynes'in de belirttiği üzere, metindeki dil öğeleri dizilerinin değişik biçimlerde sunulmalarının nedeni, yazarın yeni bilgileri okura nasıl en çarpıcı ve etkin olarak aktaracağına dair verdiği kararlarla ilgilidir. Bu şekilde yazar, gerektiği zaman, okurun aklında yeni bilgilerle ilgili sorular oluşturmakta, yeni bilgiyi, arka planda bıraktığı eski bilgiye dayandırarak, incelemektedir. (Haynes, 1995:43-44) Örneklere bakıldığında, Semih'in, karşılıklı konuşma yöntemiyle, okuru, öykü girişinde olayın içine çektiği ve *cihazın* onun zihninde bir merak konusu olmasını sağladığı görülmektedir.

f) Önemli detaylar:

Yazar önemli ve yeni bilgiler aktaran dil yapılarını özellikle seçerek vurgular ve okurun bildiğini varsaydığı ve daha az önem taşıyan bazı artık bilgileri içeren dil yapılarını kullanmaz. Saptanması gereken bu biçimsel özellikler şu durumlarda ortaya çıkabilir: (Haynes,1995:48-49)

- (i) Kısa öykü ya da şiirde az sözle çok bilginin aktarılması gerektiği durumlarda
- (ii) Bir sahne, olay ya da kişinin tasvirinde
- (iii) Artık bilginin bir önceki bağlamda verilmiş olduğu ya da bir sonraki bağlamda verileceği durumlarda

Aşağıdaki örnekte, Saygel, *Ortalık Neden Karıştı*

adlı öyküsünün girişinde, bazı bilgileri ileten dil yapılarını, bilgiler, biçem gereği

bir sonraki bağlamda aktarılacağı için elemekte,kısa öykünün gerektirdiği kadarıyla, o anda, sadece gerekli olanları okuruna ulaştırmaktadır:

Örnek VIII.

"Eğer on yaşlarında küçücük bir çocuk çıkıp da, yalan yanlış haberlerle ortalığı birbirine katmasıydı Tanrı'nın yardımı,özel sektörün yatırımı, hükümetin gayreti, muhalefetin iyi niyeti ile memleket güllük gülistanlık olurdu. Ama, ah o velet yok mu?... Hiç kimsenin yapamayacağı kötülüğü, tek başına yaptı millete!"(Saygel,207)

Eğer aynı bölüm aşağıdaki şekilde yazılsaydı, o zaman yazar öykünün devamında bulunan bilgilerin bazılarını giriş bölümüne koymuş olacak, bu durum da girişin gereğinden fazla uzayarak etkinliğini kaybetmesine neden olacaktı. Ayrıca,okur "on yaşlarında küçücük bir çocuk"un nasıl olup da, belki de kendisinin ürettiği "yalan yanlış haberlerle " Türkiye'nin başını derde soktuğunu merak edecektir. Ancak, gülmece öyküsünün devamında olay aydınlanarak çocuğun "Kömür sıkıntısını yazıyooo!" diye bağırarak "Vatandaş telaşa düşüren bir gazete satıcısı olduğu anlaşılacaktır. Ama giriş paragrafının aşağıdaki biçimi sözkonusu etkiye yaratmayacaktır.

Sabah karanlığında on veya oniki yaşlarında görünen küçük bir gazete satıcısı evinden yola, çıktı ve "kömür sıkıntısını yozıyoo!" diye bağırarak dolaşmaya başladı. Böylelikle de 'vatandaş telaşa düşürerek ortalığı birbirine katmış oldu. Eğer o böyle yapmasaydı tabi Tanrı da yardım ettiği taktirde, özel sektörün yaptığı yatırım, hükümetin gösterdiği gayret ve muhalefet partilerinin ve yandaşlarının sahip olduğu iyi niyet sayesinde, memleket günlük gülistanlık olacaktı. Ama ne yazık ki her şey, işte o veletin yaptığı bu davranış sonucu gerçekleşti. Böylece, bu küçük çocuk, hiç kimsenin yapamayacağı kötülüğü tek başına yaparak; Türkiye'nin başına çorap örmüş oldu.

- g)Yazarın kullandığı sözel yapılara duygusal olarak katılımı ya da bu yapılardan kendini soyutlaması yazar okuruyla *ben-sen* ilişkisi kurarak onunla arasında samimi bir ortam yaratabilir.Sen/siz kullanımı okurda arkadaşça bir izlenim yaratır ve okur, yazarla hemfikir olma, onunla birşeyler paylaşma,onunla dayanışma içinde olma duygusuna kapılır. Böylece, yazar da okurunun duygularına bir ölçüde katılarak onunla kendi duygularını paylaşmış olur. (Haynes, 1995,55) Bu durum Semih'in *Harika Cihazlar* adlı öyküsünün son bölümünde belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır:

Örnek IX:

"verilen emre uygun olarak polis ifademi aldı.Önüme koydukları dosyada bir çok evrak vardı, okumadan imzaladım. Hiç yoktan mahkemelik oldum. Şimdi size soruyorum" *benim suçum nedir?" Siz,siz olun, sakın harika cihaz diye yanılıp, özel sandıklar içine konulmuş, telsizli sesalıcılarını, yazı makinalarını almayın. İnsanın başı umulmadık anda belaya giriyor". (Semih,276)*

Oysa,aynı bölüm *siz* sözcüğü ve onu ima denen ekler olmaksızın yeniden yazılacak olsa, sözkonusu etkinin kaybolduğu, ya da şekil değiştirdiği görülecektir:

...Hiç yoktan mahkemelik oldum.Suçumu da anlayamadım.İnsan harika cihaz diye yanılıp özel sandıklar içine konulmuş, telsizli sesalıcılarını, yazı makinalarını almamalı , yoksa başı umulmadık anda belaya girer.

h)Biçem ve İdeoloji

Yazarın genel hayat görüşü değer yargıları, duygu ve önyargılarının metne nasıl yansdığıın incelenmesi ayrıca önemlidir (Haynes,1995:61). Örneğin, Semih'in *Harika Cihazlar* adlı öyküsüne bakıldığında, yazarın politik görüşlerini, öyküde yarattığı kahramanın cihazla yaptığı ve polisle başının derde girdiği eleştirel politik konuşmalarından anlamak olasıdır.

Sonuç

Bir yazınsal metni incelerken iki ayrı görüş sözkonusu olmaktadır. Bu görüşler Enkvist'in (1985:12) ve Dressler'in (1992:142) bakış açıları doğrultusunda şöyle özetlenebilir:

1.*Dilbilgisi sınırları içinde kalınarak yapılan ve sözdizimini gündeme getiren 'sınırlayıcı' görüş* Bu görüşe göre,yazınsal metnin incelenmesinde, *sözdizimi* önem kazanır. Sözdizimi, metinde *kurallarla* ilgili bir olguyla ilgilenir.

2.*Dilbilgisi sınırlarının dışına yönelerek yapılan ve söylem ile kullanım bilgisini gündeme getiren 'yayımcı' görüş*

Bu görüşe göre:

- Tümceler *durumlara* bağlı olarak belirli ve farklı şekillerde kullanılırlar;
- Belirli dil kullanımlarının temelinde zorunlu olarak bulunan durumsal bağlama ilişkin işlevler vardır ve bunların saptanmaları gereklidir.
- Metindeki tümcelerın içlerinde ve aralarında etkin bir bağlaşıklık vardır. Bu

- bağlaşıklık yazınsal metnin başından sonuna dek uzanır ve metni etkiler.
- d)Anlatıbilim ve yazınbilim sözbilimle yakından ilgili olgulardır. Sözbilim bir yandan metindeki dil yapılarını betimlerken bir yandan da iletişim stratejileri ile ilgili seçenekleri sunar. Bu seçenekler *biçem* konusunu gündeme getirir.
- e)Söylem biembilimi, söylem dilbilimi sözdizimi üstü (tümcelerarası) dilbilgisi, metin dilbilim, metin bağlaşıklığı, biçembilim ve metin sözdizimi ile ilgili görüş ve incelemeler dilbilgisi ile söylem arasında bir geçiş olgusudur ve *prensiplerle* açıklanabilir.

Kaynakça

- Dressler,Wolfgang.U. (1992), "Between Grammar and Discourse", *Thirty Years of Linguistic Evolution* (Studies in the Honour of Rene Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday)Edt. Martin Pütz. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company, ss:149-159
- Enkvist,Nils Erik (1985), "Text and Discourse Linguistics Rhetoric, and Stylistics", *Discourse and Literature* (New Approaches to the Analysis of Literary Genres),Edt.Teun A.Van Dijk, Amsterdam: John Benjamins, Vol:3 ss:11-38
- Gürpınar,Hüseyin Rahmi (1982), " İmrenilecek Bir Ölüm", *Türk Mizah Hikayeleri Antolojisi*,Ankara: Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları:289, ss:9-19
- Haynes,John (1995), *Style*,London and Network: Routledge
- Kocaman,Ahmet(1990), "Dilbilim Terimleri Sözlüğü", *Dilbilim Araştırmaları* Ankara: Hitit Yayınevi, ss:156-190
- Leech,Geoffrey N.(1980), *Explorations in Semantics and Pragmatics* (Pragmatics and Beyond) Amsterdam:John Benwamins
- Saygel,Vedat (1982), "Ortalık Neden Karıştı", *Türk Mizah Hikayeleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları: 289, ss: 207-212
- Semih, Mehmet (1982), "Harika Cihazlar", *Türk Mizah Hikayeleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları: 289, ss:268-272
- Türkçe Sözlük (1983), Türk Dil Kurumu Yayınları, 505/1, 7.Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi